

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА КОНСТИТУЦІЇ В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

THE PRINCIPLE OF THE CONSTITUTION'S SUPREMACY IN THE SYSTEM OF UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM

Словська І.С.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
та галузевих дисциплін
Рівненського національного університету
водного господарства та природокористування*

Проаналізовані теоретичні аспекти принципу верховенства Конституції у системі вітчизняного конституціоналізму, та розглянуті тенденції його дослідження науковим співтовариством. З'ясовано, що це одна з основоположних засад побудови держави і суспільства. Доведено, що попри наявні розбіжності в окресленні перспективних напрямків вдосконалення Основного Закону як нормативно-правового акта, теоретико-правове розуміння принципу верховенства Конституції в якості наукової категорії залишається сталим.

Ключові слова: Конституція, держава, суспільство, принцип, верховенство.

Проанализированы теоретические аспекты принципа верховенства Конституции в системе отечественного конституционализма, и рассмотрены тенденции его исследования научным сообществом. Выяснено, что это один из основополагающих принципов построения государства и общества. Доказано, что несмотря на имеющиеся разногласия в определении перспективных направлений совершенствования Основного Закона как нормативно-правового акта, теоретико-правовое понимание принципа верховенства Конституции в качестве научной категории остается стабильным.

Ключевые слова: Конституция, государство, общество, принцип, верховенство.

The theoretical aspects of the principle of the supremacy of the Constitution in the system of national constitutionalism and the tendencies of its research by the scientific community are analyzed. It is found out that this is one of the fundamental principles of state and society construction. It is proved that despite the existing differences in the outline of perspective directions for improving the Basic Law as a normative legal act, the theoretical and legal understanding of the principle of the Constitution's supremacy as a scientific category remains stable.

Key words: Constitution, state, society, principle, supremacy.

Постановка проблеми. У досягненні найвищої мети Української держави, вирішенні її найголовніших завдань, визначених Конституцією 1996 року та спрямованих на захист прав та інтересів особи, важлива роль належить апарату держави та інститутам громадянського суспільства. Розбудувати публічну владу відкрити для людини і громадянина, юридичних осіб неможливо без посилення регулятивного впливу правової системи, в якій Конституція посідає особливий щабель.

Основний Закон, втілюючи в собі результати тривалого історичного розвитку Української держави, повинен свідчити про утвердження принципу народовладдя, посилення ролі представницьких органів влади, широку участь громадськості в управлінні справами суспільства. У свою чергу, закріплені в Конституції принципи, положення і норми, що стосуються безпосереднього регулювання системи державного апарату і муніципального управління, становлять у комплексі конституційної основи організації й діяльності публічної влади. Розвиваючи політико-правовий статус органів державної влади і місцевого самоврядування, вони виражають загальний процес поглиблення демократії.

Серцевину конституційних основ формування і діяльності інститутів держави і суспільства чітко

підкреслює норма, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (стаття 5 Конституції України). Тобто Основний Закон закріплює суверенітет Українського народу та повноту його влади. Оскільки держава є політичним утворенням, яке охоплює народ, держава, по суті, перетворюється на офіційного представника всього суспільства.

Проголошення Конституцією (стаття 6) поділу державного апарату на «органи законодавчої, виконавчої та судової влади, що здійснюють свої повноваження у встановлених... Конституцією межах і відповідно до законів України» точно відображає демократичну суть і завдання, основні напрями діяльності держави.

Гарантування місцевого самоврядування (стаття 7 Конституції України) засвідчує торжество і зміцнення зв'язку територіальних громад із місцевими і центральними органами державної влади в сучасних умовах, відображаючи глибокі, принципові зміни, що сталися в країні після проголошення незалежності. Вдосконалення системи державного апарату шляхом виокремлення з нього муніципальної влади в самостійний рівноправний елемент і регламентування цього процесу на найвищому конституційному рівні є проявом зміцнення правової основи державного й суспільного життя на засадах

їх відповідності загально визнаним зразкам західної цивілізації. Відхід від принципу демократичного централізму, що передбачав «поєднання єдиного керівництва з ініціативою і творчістю на місцях» [1, с. 12], є своєрідним індикатором наявного стану й розвитку державності.

Переосмислення поглядів на людину і громадянина, які нині тлумачаться як «найвища соціальна цінність (стаття 3 Конституції України), закріпило новий історичний рубіж у розвитку суверенної України. «Людство завжди прагнуло щастя, благополуччя, свободи, ідеалів добра і справедливості. Процес історичної творчості в значній мірі залежить від обсягу прав і свобод людини, що визначають її соціальні можливості і блага, забезпечують характер життєдіяльності, систему зв'язків, взаємодій людей. Культурний прогрес суспільства є неможливим, якщо він не вносить принципово нове у правовий статус особи. Тому конституційний лад держави повинен бути орієнтованим на забезпечення прав і свобод особи, її благополуччя» [2, с. 23].

Ідеї народовладдя, розподілу влад є основоположними у демократичному функціонуванні республіки. Їх закріплення на конституційному рівні засвідчує прагнення України визнати ці положення ідеологічними основами конституціоналізму [3, с. 7; 4, с. 38]. У подальшому вони стимулюють формування правової держави, в якій закони виражають невідчужуваність і гарантування прав особистості як первинного суб'єкта у відносинах «держава – особа».

Безперечно, що систематизація і дослідження ознак Конституції як базового джерела всіх галузей національної правової системи, ролі даного нормативно-правового акта значної соціальної цінності для утвердження конституціоналізму є актуальними. Такі напрацювання закладають підвалини сучасного розуміння політико-правих ідей і принципів, які виражають філософію й концепцію Основного Закону. З огляду на це **метою даної статті** є розкриття правових особливостей принципу верховенства Конституції як фундаментальної основи системи вітчизняного конституціоналізму, що має важливе значення для правового захисту суспільства від спроб ігнорувати потреби окремих осіб та інститутів із боку державного апарату.

Стан опрацювання проблеми. Питання верховенства Конституції як принципу функціонування держави і суспільства в тій чи іншій мірі вивчали такі науковці, як: Д. Белов, А. Крусян, М. Марченко, Н. Оніщенко, О. Оніщенко, А. Селіванов, Ю. Тодика, В. Федоренко, Ю. Шемшученко та ін. Проте, попри наявні теоретичні дослідження, не можна вважати тему остаточно вивченою.

Виклад основного матеріалу. Сучасне конституційне законодавство покликане максимально чітко гарантувати права людини і громадянина та визначати межі діяльності держави. Основоположні концептуальні ідеї, зафіксовані в Основному Законі, повинні не лише декларуватися, але й реалізовуватись у практиці державного будівництва правовими, політичними, економічними та іншими засобами.

Лише в такий спосіб можна вести мову про цінність Основного Закону як політико-правового документа.

Сукупність конституційних принципів позначається розробленим у європейській континентальній доктрині поняттям «основи конституційного ладу» [5, с. 3], але і верховенство Конституції як втілення ідеалів свободи й справедливості постає окремим принципом конституціоналізму [6, с. 300; 7, с. 26].

Конституціоналізм – вчення про Конституцію і практику конституційного будівництва, реалізацію Конституції, її охорону та існуючий конституційний лад [8, с. 151], викликає особливий інтерес науковців. Із цієї проблематики захищено низку кандидатських і докторських дисертацій [4; 9; 10], але увага до вивчення цієї політико-правової категорії не зменшується.

Розглядаючи конституціоналізм як сучасну правову теорію, можна визначити основні принципи – вихідні положення, засади формування, розвитку і функціонування [11, с. 22] – даного юридичного феномену [4, с. 22].

Принципи – об'єктивно зумовлені основоположні засади, відповідно до яких відбувається розбудова політичної системи і в якій люди беруть участь у реалізації її можливостей та формуванні громадянського суспільства. Це норми найбільш загального характеру, що діють у межах цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної структури, тому порушення однієї з них спричиняє дефект дії інших елементів [12, с. 22].

Принципи як система найбільш значимих і стабільних вимог, закріплених у праві, є концентрованим виразом важливих сутнісних рис та цінностей, притаманних системі права, і дороговказом її подальшого розвитку [13, с. 37].

Саме під впливом традицій, культури, історичних і особистих психологічних факторів у сучасному цивілізованому світі політика в державі здійснюється для людей і через людей. Це повинно спрямовувати теоретиків і практиків державного будівництва, інститути громадянського суспільства, окремих осіб на створення і реалізацію соціально орієнтованого права, підпорядкованого єдиному нормативному акту вищої юридичної сили.

Суб'єкт реалізації норми пристосовує загальне право до конкретних фактів життєдіяльності, при цьому особисте тлумачення «накладається» на фрагментарне формально визначене усталене правило [14, с. 325]. Закріплені в конституційно-правовій нормі найбільш важливі типові ознаки, притаманні невизначеній множинності актів поведінки, суб'єкт коментування і застосування втілює в усіх можливих варіантах діяльності навіть за умови їх не фіксації у диспозиції [15, с. 12]. Таким чином, очевидними є нерозривна єдність суб'єктивного і об'єктивного, усвідомлення, що принципи формувалися протягом тривалого періоду, їм характерна прийнятність прогресивних загальнодемократичних ідей про права людини, розподіл влад, систему стримувань і протигаг тощо. Іншими словами, за межами соціальної активності та практичної діяльності суб'єктів прин-

ципи не можуть бути сформовані й закріплені, а тим більше втілені в життя. Разом із тим вони повинні об'єктивно відображати інтереси і потреби суспільства й держави, реально відповідати існуючим суспільним відносинам [16, с. 102].

Вимоги до Конституції, тобто вироблені в процесі юридичної практики та закріплені законодавчо ознаки, що сприяють законності, доцільності та ефективності її використання [17, с. 23], виділяють Основний Закон в якості особливого джерела. Як вірно зауважують науковці, сутність верховенства Конституції обумовлюється не тільки її найвищою юридичною силою. Така властивість Конституції, разом з іншими, визначає її місце не лише в правовій системі, але і конституційну пріоритетність у суспільстві і державі, зорієнтовану на повагу, визнання й дотримання положень всіма учасниками суспільних відносин.

Що стосується найвищої юридичної сили, то вона вказує місце Конституції в системі нормативно-правових актів. Зазначені поняття можна ототожнювати, якщо розглядати «верховенство Конституції» у вузькому значенні, і тому для позначення місця Конституції в системі нормативно-правових актів доцільно, на думку, О. Оніщенко, використовувати термін «найвища юридична сила». Це дозволить не звужувати поняття «верховенство», не зводити його лише до «юридичної сили» Конституції. Таким чином, вважає теоретик, усувається суперечність, яка виникає у випадку одночасного вживання цих понять.

Найвища юридична сила Конституції України проявляється двояким чином: по-перше, всі нормативно-правові акти приймаються органами, передбаченими Конституцією і у встановленому нею порядку; по-друге, її норми мають пріоритет над нормами законів і підзаконних нормативно-правових актів, тобто жоден нормативно-правовий акт держави не може вступати в суперечність з положеннями Конституції. Що стосується закріплення другого аспекту в тексті Основного Закону, то законодавець використав поняття «закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати». На думку автора, дану словесну форму необхідно розуміти в значенні «не суперечити», оскільки в іншому випадку буде обмежено можливість конкретизації конституційних положень [18, с. 10].

Окремі науковці зазначають, що здебільшого Конституція як Основний Закон держави розглядається з позиції позитивізму, що спричиняє її аналіз суто як тексту вищої юридичної сили. Але, оскільки всі галузі права і, відповідно, їх джерела еволюціонують, «орієнтуючись на демократичні засади та відродження власної правової позиції», то і «набувають нового змісту і форми». Отже, як закликають вчені, варто переосмислити «місце та значення міжнародно-правових актів як джерел» з огляду на «дружнє ставлення до міжнародного права», закріплене в статті 9 Конституції України [19, с. 87].

Вважаємо зазначену позицію передчасною і недоречною. Виваженим є підхід виділення саме Конституції правовим актом із найвищою юридичною силою, а міжнародні договори визнавати обов'язковими до виконання на території України лише в разі їх ратифікації і відповідності Основному Закону держави. На підтримку такої позиції наводимо висновки проф. В. Федоренка, який серед спеціально-родових кваліфікуючих ознак Конституції виокремлює такі: 1) пріоритетність у національній правовій системі та інтегративне призначення щодо інших галузей права; 2) установчий характер і публічно-політичний зміст; 3) особлива система суб'єктів нормотворення і нормозастосування; 4) безпосередність дії; 5) найвища юридична сила; 6) специфічність структури і посиленний правовий захист [20, с. 504].

Конституцію обгрунтовано характеризують традиційним джерелом національної системи права, оскільки виділяють також новітні джерела, такі як: універсали, коаліційні угоди, правові звичаї, конституційно-правову доктрину тощо, хоча щодо останніх в Україні тривають дискусії [21, с. 113].

Висновки. Термін «верховенство конституції» – не нова категорія для юридичної і політологічної наук. Проголошена на світанку капіталізму як ідея протесту буржуазії проти феодально-абсолютистського свавілля, вона втілювала вимоги встановлення буржуазної законності, додержання приписів права в діяльності держави, в силу чого мала історично прогресивний характер. Тривалість у століття існування довела її переконливість і неілюзорність.

Призначення цього принципу функціонування правової держави й громадянського суспільства полягає у фіксації і гарантуванні охоронюваних державою суспільних відносин як абсолютних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павловський Р. Конституційні засади організації та діяльності місцевих рад. Радянське право. 1978. № 2. С. 12.
2. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины. Х.: Факт, 1999. 320 с.
3. Словська І.Є. Український конституціоналізм : етапи становлення і розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». К., 2004. 20 с.
4. Словська І.Є. Український конституціоналізм: етапи становлення і розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 К., 2004. 213 с.
5. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества. Х.: Факт, 2001. 382 с.
6. Любашиц В.Я. Теория государства и право. Ростов н/Дону: Феникс, 2006. 323 с.
7. Принцип верховенства права: проблемы теории і практики: монографія / за ред. Ю.С. Шемшученко. К.: Юридична думка, 2008. Кн. I. 344 с.
8. Словська І.Є. Поняття конституціоналізму. Держава і право. 2002. Вип. 18. С. 148.
9. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02. О., 2010. 546 с.
10. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.02. Х., 2012. 523 с.

11. Общая теория государства и права : академический курс: в 2-х т. / отв. ред. М.Н. Марченко. М.: Зерцало, 1998. Т. 2. Теория права. 656 с.
12. Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція : поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. К.: Ін Юре, 2008. 120 с.
13. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: монографія. Х.: Право, 2008. 240 с.
14. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора. М.: ЮНИТА–ДАНА, 2003. 381 с.
15. Бичковський Є.Л. Науково-практичний коментар: особливості структури та композиції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. № 26. С. 11.
16. Галіахметов І.А. Загальноправові принципи в нормах муніципального права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2011. Вип. 15. Т. 1. С. 101.
17. Чинарян Е.О. Понятие и общая характеристика законотворческой ошибки. Современное право. 2010. № 9. С. 23.
18. Оніщенко О.В. Конституція як основне джерело конституційного права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». К., 2005. 18 с.
19. Матат А.В. Категорія «джерело права» в аспекті дослідження науки конституційного права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 85.
20. Федоренко В.Л. Система конституційного права України : теоретико-методологічні засади: монографія. К.: Ліра-К, 2008. 580 с.
21. Цоклан В.І. Система сучасних джерел конституційного права України : монографія. К.: Ліра-К, 2009. 400 с.